

ВАРНЕНСКАТА АРМЕНСКА ОБЩНОСТ – ИЗВОР НА КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Масис Хаджолян

Abstract: *This report, through historical and contemporary facts, proves the contribution of the Armenian community of Varna to the cultural development of the city. This is helped by the process of its intellectualization and integration in the Bulgarian society.*

Key words: *culture, cultural heritage, Armenian community.*

В широк смисъл, културата на един народ е сбор от материални и духовни ценности, създавани в процеса на обществената практика и определящи неговото място в историята на цивилизацията. В по-тесен смисъл, културата се изразява в духовните блага, тези, които са в областта на науката, литературата и изкуството [1]. В национален и регионален мащаб, арменците, като съставна част на българския народ, имат определен дял в създаване и развитие на българската култура, вкл. в гр. Варна. Това дава основание **цяла една етническа група, наред с българската, да бъде колективен извор на културно наследство.**

Арменското присъствие в България е документирано от пети век. За Варна сведенията са от 1436 година. Арменците се установяват в града под патронажа на Генуа. През 1470 година, преселници от Генуа и Кафа построяват църква. По-късно, през 1842 г., върху нея е изградена и сега действащата **църква “ Свети Саркис”**, която е една от забележителностите на града. В двора ѝ е църковния имот - бивше арменско училище, сега средище на културния живот на арменската общност в града.

Наред с арменската апостолическа църква, от края на 19 век, християнството се проповядва и от **евангелистката методическа църква**. Тя има влияние и върху част от арменците и е известна с дейността на пастора Абрахам Амирханянц от началото на 20 век и Мелидонян от 40-те години на същия век. До неотдавна главен интендант на тази църква в България беше Бедрос Алтунян, с чието име е свързано

изграждането на новия евангелистки храм в централната част на града. През 2004 г. храмът и варненската общност получават един чудесен орган, дар от г-жа Елизабет Багдасарянц и г-жа Саби Хени- от Швейцария, съответно дъщеря и внучка на пастор Съмпад Багдасарянц, в негова памет и във връзка с честите му пребивавания във Варна. Този хуманен жест спомага храмът да се развие като един от културните центрове на града с концерти на органна и друга класическа музика.

В течение на десет години ръководител на **адвентистката църква** в България е пастор Агоп Тахмисян от Варна, която в просторната зала на ул. ”Караджа” провежда своите редовни богослужения.

Традиционно отличните отношения между арменската и българската църква се проявяват и в един жест на председателите на арменската общност в България, между които е Кеворк Куюмджиян от Варна. През м. септември 1924 г. те подаряват златен **кръст** за олтаря на храм- паметника “ Св.Александър Невски” в София, по случай неговото осветяване.

Още през 19 век арменците имат свои гробища в сегашната морска градина, района на Пантеона. През 1936 година те се преместват в градския гробищен парк. На тази територия, през 1941 година варненската фамилия на индустриалеца Партамян построява красив **параклис**, заедно със семейна гробница. Обновен през 2003 г., той е архитектурна забележителност на парка.

Освобождението на Варна от турско владичество на 27 юли 1878 година заварва

един мултиетнически град с обособени райони, населявани от отделни етнически групи. Преброяването на населението на Варна през 1893 година посочва, че от общо 18,095 души население, 1573 са арменци-арменогригорянци. Една малка част от общо 264 католици и 120 протестанти са също арменци. Четири години след Освобождението, арменците са утвърдена етническа група след българката, турската и гръцката. След избиването на 300 хиляди арменци в Турция през 1994-96 година, при управлението на султан Абдул Хамид II, огромна бежанска вълна залива България, подпомогната от цар Фердинанд и българското правителство с министър-председател Васил Радославов. Нейната жестока съдба обогатява българската поетична мисъл с незабравимото **стихотворение на Пею Яворов “Арменци”**, създадено на 7 декември 1899 година в Анхиало (Поморие), публикувано в сп. “Мисъл” през пролетта на 1900 година и получило ласкав отзив от Иван Вазов. София се сдобива с паметника на Яворов, а по-късно е изваян негов, тачен от всички арменци, паметник извън пределите на България- в столицата на Армения.

Нови мигранти са приети в България от правителството на Александър Стамболийски през 1915-16 година при извършения геноцид на арменския народ от управлението на младотурците. Броят на арменците в България и гр. Варна набъбва, като през периода 1934-36 година във Варна живеят 4, 163 арменци, а в страната- около 25 хиляди. Последват емиграционни движения през 1946 година към Армения, през 70-те години на миналия век- към САЩ, както и съвременни миграционни потоци от Армения към България при военно-политическия конфликт за Карабах. Това предполага установяването на арменското население към днешни дни в приблизително горепосочените цифрови рамки.

Все пак, важни са не бройките, а относителната тежест и следите, които те оставят културния живот. В гр. Варна, изявено

и устойчиво е присъствието на арменци в сферата на **музикалното изкуство** [2].

Архитектурното изкуство има свой дългогодишен и утвърден представител в лицето на Варужан Маноян- бивш главен архитект на Варна, с чието име е свързано развитието на градостроителството и архитектурния облик на Варна. Той проектира ЖК “Владислав Варненчик” и “Бриз”, оформянето на пространството около Археологичния музей, реконструкцията на гаровия район, пешеходната зона на Варна, магистралния път до “Златни пясъци”, печели първо място на националния конкурс за спортна зала-Варна. В по-далечното минало, в гр. Варна живее и твори няколко години, до 1900 г., архитект Торос Тороманян, преселник от Цариград, награден от община Варна за заслуги към града и придобил по-късно европейска известност. Той проектира сгради в София, Русе и предимно във Варна. Негово дело е арменското училище в двора на църквата, както и множество и досега обитавани атрактивни жилищни сгради в центъра на Варна [3]. Негов проект е и нова сграда на Народното събрание в София, който не се осъществява по финансови причини.

Арменското **монументално изкуство** е представено в гр. Варна с паметника, посветен на арменския геноцид (до община Варна) и паметника на ген. Антраник Озунян-ръководител на арменската доброволческа рота, участвала в Балканската война в редиците на българската армия (в центъра на Галата), барелеф върху неговата къща в Галата, както и паметник в морската градина, изграден по случай 1700-годишнината на първото в света приемане на християнството като държавна религия от Армения.

Фотографското изкуство има трайно присъствие в гр. Варна с участието и на фотостудиите на бр. Папазян, Саркис Хаджолян, синовете му Хайк и Арам и внука му Арто Хаджолян, Саркис Зобян, Саркис Пилибосян и др. [4]. Много техни снимки се съхраняват като семейни реликви в домовете на варненци. През 1992 година варненската общественост отбеляза 100-годишнината на фотоателието на Саркис Хаджолян на

ул. "Русе" 11, което дотогава работи в непроменен вид. Арам Хаджолян е директор на държавното предприятие "Българска фотография"-клон Варна, а по-късно на цялото предприятие в страната. Той е съставител на фотоалбум "Варна" на английски език, издание на "Софияпрес" (1970 г.) В днешно време заслужава да бъде отбелязан изтъкнатия съвременен художник-фотограф и преподавател във Варненския свободен университет Гаро Кешишян.

Много десетилетия се развива **арменското любителско творчество**, чиито прояви се включват в културния календар на Варна. Театралната самодейност датира от 1921 година, когато в сграда "Съединение" е представена френската пиеса "Марат". Театралният състав е редовен участник на републикански фестивали, завоюва лауреатски звания и медали от втория до последния фестивал и много индивидуални отличия. Два пъти е носител на високи държавни отличия- ордените Кирил и Методи III и I степени. За успеха на този колектив личен принос имат режисьорите Георги Громов, Иван Иванов, Венета Славчева, Илия Пенев, Петър Велчев- изявени актьори и режисьори от Варненския драматичен театър "Стоян Бъчваров". Значими обществени прояви има ансамбъла за песни и танци, а по-късно продължава самостоятелното развитие и в днешни дни на танцовия състав "Гаяне Марашлиян". Дългогодишен самодец-певец, преди да замине в Русия и да започне професионална кариера, е Бедрос Киркоров – баща на световно известния поппевец Филип Киркоров.

В периода 1880-1944 г. в гр.Варна се развива арменския **периодичен печат** с документирани 17 вестници и списания [5]. На 18 февруари 1939 година вестник "Слово"-София посвещава броя си на арменците от България, включително със статии от варненеца д-р Бердж Хаджолян и за живота на полковника от българската армия Каприел Бояджиян от гр. Варна. След повече от 70 години , през м. март-май 2011 г., български национален вестник, издаван във Варна, "Литература и общество" с главен

редактор поетът Станислав Пенев, отделя цели страници на темата "Съзидателният дух и жизнеността на арменската общност в България" , във формата на публицистична конференция с участници от Варна, Пловдив, София, Русе, Шумен, Добрич, Бургас [6]. Тази инициатива е оповестена в сайта на Националния съвет за сътрудничество по етническите и интеграционни въпроси към Министерския съвет.

В националната и регионална книжнина се включи **книгата** "Арменски родове във Варна", издадена през 2010 година от арменското църковно настоятелство-Варна с мое съставителство, която с писмено слово пресъздава "дървото на рода" на всеки от 134-те варненски рода, намерили място в книгата. Тя съдържа и авторска студия за историята на арменската общност в гр.Варна [7].

В областта на **висшето образование и науката** дават своя принос учени в сферата на медицинските и хуманитарните науки [8]. В предуниверситетското образование също работят сърцато много преподаватели [9]. През м. септември 1995 г. гр. Варна е домакин на международна научна конференция на тема "Жизненост на арменския дух в човешката култура и цивилизация" с участието на дейци на науката от България, Унгария, Франция, Русия, Армения [10].

Приносът на арменската общност в културата на Варна е основание тя да бъде удостоявана с **присъствието на видни чуждестранни дейци** на литературата и изкуствата. Между тях са световноизвестния композитор Арам Хачатурян, големият американски писател Уилям Сароян, известния карикатурист Александър Сарухан и художникът Онник Аведисян от Египет, солистът-баритон на Большой театър в Москва Павел Лисициан, солистът-бас на операта на Армения Н. Ованесян, изтъкнатата оперна и камерна певица Зара Долуханян и др. Известният арменски художник и скулптор Ервант Кочар пребивава във Варна и участва в национален конкурс за паметник на Аспарух. Негово безсмъртно дело е статуята на героя от арменския епос Давид Сасунски, която е

издигната в Ереван и става символ на столицата на Армения. През 1977 година, Варна е посетена от Васкен I- върховен патриарх и Католикос на всички арменци. 25 години по-късно, на 27 юни 2002 година, Варна във Варна гостува следващият върховен патриарх Карекин II, който освещава новоиздигнатия паметник в Морската градина.

Част от фактите за участието на арменската общност във варненската култура са достатъчно стари и поради това съставляват ярки извори на културно наследство. Други са от по-ново време, но силно изразителни и в тях е заложено не само настоящето, но и бъдещето на градската културна панорама.

Една от отличителните черти на арменската общност е непрекъснатото ѝ **интелектуализиране и устойчивото ѝ приобщаване към българското общество**, което създава условия нейни изявени представители да навлизат в културния живот и да оставят дири в културната история на страната и конкретно на Варна. Този процес се развива динамично и очертава една трайна тенденция в културното развитие на града. Като допълнителен тласък за нея се явява дълбокоосъзнатото и предавано от поколение на поколение **чувство на признателност** на арменците към България и българския етнос за топлото отношение към бежанците в най-страшното за тях време и създадените условия за оцеляване и благотворно развитие. Това чувство прави арменците не само лоялни, но и силно градивни български граждани.

Бележки.

1. Хаджолян, М., Чивиджиан И., Грозданов А.- Право на културата на Република България, 2003 г., стр. 5.

2. В историята на музикалното изкуство достойно място заема Натан Абрахам бег Амирханян пианист и композитор, известен и с името Князев. В ръководения от него хор и оркестър на новосъздаденото дружество "Гусла" през 1899 година, участва и българския композитор Добри Христов. По-

късно, той става диригент на хора на Софийската опера. Автор е на оперите "Иванко", "Ивайло", "Страхил войвода" и на хорови композиции. Изявени са имената на Арам Берберян-Датев, композитор и диригент, почетен гражданин на Варна, на дългогодишните членове на колектива на Варненската опера Мари Киркорян-заслужил артист, Алис Багдасарян, Нъварт Хъмаяк, Зармайр Нишанян. В Русенската опера участва съгражданката ни Ани-Мари Папазян. Във варненското музикално училище работят пианистките Еужен Каракашян и Ани Маринян.

3. Бодурова, Ж.- Варна в съдбата и творческите прояви на арменския архитект Торос Харутюн Тороманян, в-к "Литература и общество", бр.3 (15№ 2011 г. Проектираните от архитекта къщи във Варна са: къща на Руси Ексеров на ул."Шейново 1; къща на Хагоп Мави на ул."Иван Вазов" 1; къщата на семейство Кюрдиян на ул."Княгиня Мария Луиза" 27; сграда на Българска търговска банка на ул."Преслав" 21; преустройство на къща на димитър Паница между ул."Драгоман" и площад "Независимост".

4. Боев, П. –Саркис Хаджолян, сп. "Българско фото", бр.5 1971 г. 5.

5. Близнаков, П.- Варненският буржоазен периодичен печат (1880-1944), 1961 г., Известия на варненското археологическо дружество, книга XII.

6. Вестник "Литература и общество" бр. 1-2 (13-14) и бр. 3(15) 2011 г.

7. Public Library Varna, on line Catalog 2010, ISBN 978-954-449-562-9.8.

8. Между тях са лекарите проф. Гаро Каприелян-завеждащ катедра и ректор на Медицинския университет-Варна, доц. Хампо Диванян, доц. Ара Каприелян, доц.Хрипсима Бохчалян, доц.Розмари Алахвердян и доц.Мари Кокошян, доц. Бохос Апрахамян от Техническия университет, доц. на ВСУ и доктор по право Масис Хаджолян, награден с почетния знак на общината за заслуги към Варна-златен, и др.

9. Сред тях са З.Мисирлиян, А.Пиперчан, Берджухи Хъмаяк, Шамалян, Вартухи

Крикорян, Беатрис Астарджиян, семейство Амирханянци, Апел, Нъварт Мартаян, Анжела Мъгърдичян, Адриане Маргосян, Вержин Мъотемедян, Бохчалян, Беатрис Паносян, Харутюн Минареджиян и др.

10. Жизненост на арменския дух в човешката култура и цивилизация-международна научна конференция-Варна,

програма, 22-24 септември 1995 г. Един от съорганизаторите на конференцията е Варненския свободен университет с участието на ректора проф. Евгени Вътев и на преподавателите проф. Росица Йорданова, проф. Румяна Михнева и доц. Масис Хаджолян.

За контакти:
ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН
УНИВЕРСИТЕТ
Масис Бердж Хаджолян, доктор по
право, доцент на Варненския свободен
университет
e-mail: masisbg@yahoo.com
тел: 052-641137